

BEATA JAKIMIUK

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID – 0000-0001-5573-7091

KSZTAŁCENIE ZAWODOWE W PANDEMII COVID-19: PROBLEMY I REKOMENDACJE*

Wprowadzenie: Pandemia COVID-19 zmieniła nauczanie i funkcjonowanie szkół na każdym etapie edukacyjnym. Pojawiły się nowe wyzwania, trudności, problemy i doświadczenia, które w dotyczyły szczególności szkół zawodowych, z uwagi na realizację kształcenia praktycznego.

Cel badań: Celem badań było ukazanie, w jaki sposób szkoły zawodowe, dyrektorzy i nauczyciele przedmiotów zawodowych radzili sobie podczas pandemii COVID-19 i jak zmieniła się jakość kształcenia zawodowego.

Metoda badań: Strategia jakościowa – wywiad faktograficzny z elementami wywiadu konceptualnego.

Wyniki: Badania ukazały doświadczane przez dyrektorów i nauczycieli trudności w zakresie nauczania teoretycznych i praktycznych przedmiotów zawodowych, organizacji praktyk i egzaminów zawodowych, jak też sposoby radzenia sobie z nimi.

Wnioski: Kształcenie zdalne w szkołach zawodowych wymaga wsparcia finansowego i systemowego; w szczególności zapewnienia sprzętu i oprogramowania, szkoleń; środków na pozyskanie nauczycieli przedmiotów zawodowych i współpracę z pracodawcami w ramach edukacji zawodowej.

Słowa kluczowe: kształcenie zawodowe, szkoły zawodowe, edukacja zawodowa, pandemia COVID-19, jakość kształcenia.

WPROWADZENIE

Wirus powodujący pandemię COVID-19 oraz związane z tym obostrzenia wymusiły zmianę sposobu prowadzenia działalności edukacyjnej szkół – z tradycyjnej na zdalną lub hybrydową. Pandemia postawiła nowe wyzwania przed dyrektorami, nauczycielami, uczniami i ich rodzinami. W szczególności dotyczy to edukacji za-

---

* Sugerowane cytowanie: Jakimiuk, B. (2022). Kształcenie zawodowe w pandemii COVID-19: problemy i rekomendacje. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 41(4), 177–192. <http://dx.doi.org/10.17951/lrp.2022.41.4.177-192>

wodowej, najściślej powiązanej z rynkiem pracy, w ramach której uczniowie realizują praktyczną naukę zawodu. Kształcenie zawodowe można określić jako zaprogramowany proces przygotowania jednostki do pracy zawodowej na określonym stanowisku i wiąże się z przygotowaniem ucznia do pełnienia określonych ról społecznych i zawodowych (Nowak, 2019, s. 29). Jak pisze Szlosek (2015, s. 198): „jest działaniem wielostronnym, umożliwiającym podmiotowi uczącemu się opanowanie nie tylko umiejętności i wiedzy zawodowej, ale również dającym wykształcenie ogólne, kreującym rozwój umysłowy, psychiczny i fizyczny”. Kształcenie zawodowe w Polsce odbywa się po szkole podstawowej w szkołach branżowych I i II stopnia oraz w technikum, a także w szkołach policealnych, na studiach zawodowych oraz kursach kwalifikacyjnych. Edukacja zawodowa charakteryzuje się tym, że oprócz przedmiotów ogólnokształcących jest realizowane też przygotowanie zawodowe, które odbywa się w ramach przedmiotów zawodowych teoretycznych i praktycznych w treści, zakresie i liczbie godzin określonych we właściwej podstawie programowej i ramowych planach nauczania. Natomiast słuchacze szkół policealnych i osoby zdobywające uprawnienia do wykonywania zawodu na kursach kwalifikacyjnych mają wyłącznie przedmioty zawodowe. Uczniowie wszystkich szkół zawodowych odbywają też praktyki zawodowe i przystępują do egzaminów potwierdzających kwalifikacje zawodowe (w szkole branżowej jest tylko jedna kwalifikacja, w technikum – dwie). Warto również podkreślić, że w ramach różnych, ale pokrewnych zawodów zostały wydzielone wspólne dla nich kwalifikacje. Umożliwia to szybsze zdobywanie dodatkowych uprawnień i, jak twierdzi Szlosek (2017, s. 254), „wydaje się efektywnym sposobem harmonizującym system kształcenia zawodowego ze zmieniającym się dynamicznie rynkiem pracy. Szybkie zmiany na rynku pracy wymagają bowiem krótkich, elastycznych form zdobywania kwalifikacji”.

Proces kształcenia zawodowego wymaga przygotowania absolwentów szkół zawodowych w zakresie niezbędnej wiedzy teoretycznej, jak również ukształtowania określonych specjalistycznych umiejętności zawodowych, a także otwartości na zmiany i konieczność ciągłego uczenia się, dostosowania do warunków rynku pracy i wymagań pracodawców. Dyplom zawodowy jest dokumentem zawierającym zbiór podstawowych informacji dla pracodawcy na temat kwalifikacji posiadanych przez osobę, która się nim legitymuje. Wymagania dotyczące uzyskania dyplomu potwierdzającego kwalifikacje pozostały bez zmian, w porównaniu do innych egzaminów zewnętrznych są wysokie (wymagane minimum 50% punktów na etapie pisemnym i 75% punktów na etapie praktycznym egzaminu). Pozytywny wynik zewnętrznego egzaminu zawodowego powinien więc gwarantować, że posiadane przygotowanie zawodowe w zakresie teoretycznym i praktycznym jest wystarczające do wykonywania danego zawodu. Jednak coraz częściej pojawiają się opinie, że wiadomości i umiejętności nabyte w procesie kształcenia zawodowego, potwierdzone egzaminem zewnętrznym, nie są wystarczające do wykonywania wyuczonego zawodu i nie gwarantują elastycznego funkcjonowania na rynku pra-

cy. Przyczyn tego stanu można doszukiwać się m.in. w złym przygotowaniu tych egzaminów lub w zbyt niskim poziomie kształcenia zawodowego.

Można też zauważyć, że wysokie wyniki osiągnięte przez zdających nie przekładają się na możliwość zdobycia lepszej pracy po ukończeniu szkoły. Pomiedzy systemem edukacyjnym w naszym kraju i oczekiwaniami rynku istnieje pewien rozdźwięk. Sprawdzanie na egzaminie wiadomości i umiejętności potrzebnych do wykonywania wyuczonego zawodu budzi często wątpliwości ze względu na formę i treści zadań egzaminacyjnych. Na etapie pisemnym w małym stopniu uwzględniane są nowoczesne technologie, a stosowane testy stwarzają możliwość wybierania losowo prawidłowych odpowiedzi. Na etapie praktycznym egzaminów potwierdzających kwalifikacje w zawodzie zdarzały się dotychczas błędy merytoryczne; te same zadania egzaminacyjne były powtarzane w kolejnych sesjach egzaminacyjnych. O ile w przypadku kwalifikacji robotniczych można by było uznać, że sprawdzane podczas próby pracy umiejętności praktyczne dotyczyły odpowiednio wykształconych nawyków i zdolności manualnych zdających, to trudno uzasadnić tego typu praktyki przy potwierdzaniu kwalifikacji na poziomie technikum. Uczniowie szkół zawodowych mogą do egzaminu potwierdzającego kwalifikację w zawodzie przystępować w trakcie nauki szkolnej (a nie po ukończeniu szkoły). W konsekwencji zdarza się, że uczeń, który otrzymał oceny niedostateczne lub był nieklasyfikowany z przedmiotów zawodowych (obejmujących treści sprawdzane na egzaminie), przystąpił do egzaminu (przed klasyfikacją semestralną lub roczną), zdał egzamin i potwierdził daną kwalifikację w zawodzie. Podważa to rzetelność egzaminu, budzi poczucie niesprawiedliwości wśród młodzieży i wskazuje na słabość systemu egzaminacyjnego (Rusinek, 2018).

Jakość kształcenia zawodowego należy ciągle poprawiać, jednak wymaga to nie tylko wysiłku dyrektorów i nauczycieli, ale także decyzji systemowych, a przede wszystkim większych niż do tej pory nakładów finansowych. Przyczyny niedostatecznej jakości funkcjonowania szkół zawodowych i realizowanego w nich kształcenia są złożone. Można wśród nich wymienić: niedopasowaną do potrzeb rynku pracy i nieciekawą dla młodzieży ofertę szkół, stąd wielu uczniów z lepszymi ocenami wybiera liceum. Szkoły często kształcą w zawodach dostosowanych do ich możliwości, które są ograniczone m.in. przez problemy kadrowe, brak nauczycieli przedmiotów zawodowych; niewystarczające wyposażenie szkół; niedofinansowanie; brak mechanizmów, które zachęcałyby pracodawców do współpracy ze szkołami. Ta sytuacja wymaga skutecznych, przemyślanych i długofalowych działań, a także kontynuowania poszukiwań badawczych, które dostarczą analiz w zakresie problematyki związanej z kształceniem zawodowym i umożliwią znalezienie rozwiązań praktycznych.

Diagnoza problemów szkoły i analiza jej funkcjonowania w okresie pandemii umożliwiają identyfikację działań podejmowanych przez dyrektorów i nauczycieli, stosowanych rozwiązań oraz sposobów radzenia sobie z nowymi sytuacjami i trudnościami.

PROBLEM I CEL BADAŃ

Wszystkie typy szkół funkcjonowały w ramach zajęć zdalnych lub hybrydowych, zmagając się z różnymi trudnościami i wyzwaniem. Jednak specyfika kształcenia zawodowego, związana z realizacją praktycznych przedmiotów zawodowych, wymagała podjęcia dodatkowych działań. Stąd pojawiają się pytania o jakość kształcenia zawodowego w czasie pandemii, o sposoby prowadzenia zajęć praktycznych, realizację praktyk zawodowych czy organizację egzaminów potwierdzających kwalifikacje zawodowe. W związku z tym podjęto badania, których celem było ukazanie, w jaki sposób szkoły zawodowe, dyrektorzy i nauczyciele przedmiotów zawodowych radzili sobie podczas pandemii COVID-19 i jak zmieniła się jakość kształcenia zawodowego.

METODA BADAŃ I CHARAKTERYSTYKA PRÓBY

Kształcenie zawodowe można analizować w różnych aspektach, jako: proces prowadzący do zdobycia kwalifikacji zawodowych; wynik tego procesu, potwierdzony świadectwem lub certyfikatem; stan wiedzy naukowej o prawidłowościach tego procesu i uwarunkowaniach osiągnięcia ostatecznych rezultatów, albo też jako system działań wzajemnie powiązanych ze sobą instytucji państwa, które umożliwiają organizację i realizację przygotowania kadr dla innowacyjnej gospodarki (Szlosek, 2015, s. 198). Specyfika funkcjonowania szkół zawodowych, w szczególności w okresie pandemii, skłania do pytań o realizację kształcenia zawodowego – teoretycznego i praktycznego – w wyjątkowo trudnym dla edukacji czasie.

Badania zostały przeprowadzone w paradygmacie jakościowym, z wykorzystaniem częściowo ustrukturyzowanego wywiadu faktograficznego z elementami wywiadu konceptualnego, skoncentrowanego wokół kilku problemów i proponowanych pytań, z otwartą formułą, umożliwiającą zmianę bloków tematycznych czy kolejności pytań (Kvale, 2012, s. 100, 122–125). Podczas wywiadu badani nauczyciele i dyrektorzy szkół zawodowych opowiadali, w jaki sposób zmieniło się kształcenie zawodowe podczas pandemii; jakie wystąpiły trudności i w jaki sposób sobie z nimi radzili; jak zmieniły się wyniki egzaminów zawodowych; jakie wsparcie uzyskiwali; jak można wykorzystać doświadczenia z okresu pandemii w celu poprawy jakości zajęć zawodowych i jakie są ich rekomendacje dotyczące zmian w kształceniu zawodowym.

Grupę badawczą dobrano celowo. Głównym kryterium doboru było nauczanie przedmiotów zawodowych w okresie pandemii COVID-19. W badaniu wzięło udział 18 nauczycieli przedmiotów zawodowych w technikach i szkołach branżowych województwa lubelskiego oraz 12 dyrektorów tych szkół, którzy również uczyli przedmiotów zawodowych. Uwzględniono więc perspektywę dotyczącą

zarówno organizacji, jak i realizacji zajęć oraz egzaminów z przygotowania zawodowego. Wywiady przeprowadzono w okresie od stycznia do kwietnia 2022 roku, w szkołach, w których pracowali badani.

PROCEDURA ANALIZY DANYCH

Wywiady zostały zarejestrowane za pomocą dyktafonu. Pierwszym etapem, zgodnie z procedurą analizowania wywiadów (Kvale, 2012; Creswell, 2013; Gibbs, 2022) jest przygotowanie danych, w związku z tym przeprowadzono transkrypcję zapisu elektronicznego, przy równoczesnej ocenie wnikliwości, wiarygodności i użyteczności otrzymanych informacji. Następnie dokonano przeglądu zapisanych treści, poszukując sensów i znaczeń wypowiedzi badanych, co umożliwiło szczegółową analizę wywiadów, złożoną z trzech podstawowych etapów: kodowania, kondensacji i interpretacji znaczenia (Kvale, 2012). W ten sposób wyodrębniono treści przypisane do poszczególnych kategorii wyłonionych w związku z postawionymi problemami badawczymi oraz na podstawie analizy literatury z obszaru edukacji zawodowej (kształcenie w zakresie przedmiotów teoretycznych i praktycznych; organizacja, przebieg i wyniki egzaminów zawodowych; odbywanie praktyk zawodowych; rekomendacje), co umożliwiło prezentację i analizę wyników badań.

KSZTAŁCENIE W SZKOŁACH ZAWODOWYCH W PANDEMII COVID-19

Badani nauczyciele i dyrektorzy uczyli przedmiotów zawodowych w następujących zawodach: technik informatyk, technik mechanik, technik grafiki i poligrafii cyfrowej, technik mechanik lotniczy, technik usług fryzjerskich, technik hotelarstwa, technik żywienia i usług gastronomicznych, technik programista, technik organizacji turystyki, technik analityk, technik ekonomista, technik hotelarstwa, technik teleinformatyk, technik reklamy, technik stylisty, technik przemysłu mody, technik fotografii i multimediiów, technik logistyki, cukiernik, fryzjer, kelner, kucharz, ślusarz, elektryk, sprzedawca. Grupa badanych reprezentowała więc różnorodne zawody.

Badani byli pytani o to, w jaki sposób w okresie pandemii zmieniło się kształcenie w zakresie zawodowych przedmiotów teoretycznych. We wszystkich badanych szkołach kształcenie odbywało się w sposób zdalny, za pomocą platformy MS-Teams, Office 365, Classroom, Moodle oraz aplikacji internetowych. Wypowiedzi badanych na ten temat przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1.

Kształcenie w zakresie przedmiotów zawodowych teoretycznych w okresie pandemii

	Wypowiedzi nauczycieli i dyrektorów
Jak zmieniło się kształcenie w czasie pandemii w zakresie przedmiotów zawodowych teoretycznych? Jakie trudności przy tym wystąpiły?	kształcenie zawodowe teoretyczne odbywało się podobnie, jak w czasie poza pandemią, z tym że lekcje były prowadzone zdalnie
	uczniowie i nauczyciele, szczególnie w pierwszym okresie pandemii, zgłaszali brak sprzętu i oprogramowania, w wielu przypadkach wystąpiła konieczność zakupu nowych urządzeń umożliwiających pracę zdalną, co wiązało się z dodatkowymi wydatkami
	słabe łącze internetowe; rozłączanie w czasie zajęć, sprawdzianu; zanikanie zasilania; remont lub hałas u sąsiadów; przeszkadzały zwierzaki, młodsze rodzeństwo
	konieczność nauczenia się nowych metod pracy
	uczniowie na co dzień wycofani, którzy boją się i wstydzą odezwać na lekcji w otoczeniu domowym pracowali o wiele lepiej niż podczas nauki stacjonarnej, byli bardziej pewni siebie, pierwsi wykonywali zadane ćwiczenia
	widać było jak kto pracuje, co rzeczywiście robi na lekcji
	uczniowie sami siebie odłączali, robili sobie żarty
	niektóre szkoły zapewniły uczniom sprzęt do nauczania zdalnego
	nauczyciele organizowali konsultacje w zakresie problemów i trudności doświadczanych podczas kształcenia zdalnego
	niektórzy nauczyciele nie radzili sobie, przechodzili na zwolnienia lub na urlopy na poratowanie zdrowia
	nie było problemów z dyscypliną; lepsze wykorzystanie czasu – można było punktualnie zaczynać i kończyć lekcje
	łatwiejsze metody sprawdzania wiedzy i umiejętności uczniów, bez papieru i podliczania

Źródło: opracowanie własne.

Wypowiedzi badanych świadczą o tym, że nauczanie przedmiotów zawodowych teoretycznych nie różniło się od nauczania innych przedmiotów, które było analizowane w różnych raportach i opracowaniach (Pyżalski, 2020; Ptaszek, Stunża, Pyżalski, Dębski, Bigaj, 2020; Plebańska, Szyller, Sieńczewska, 2020; Jaskulska i Jankowiak, 2020; Donocik, 2021; Pyżalski i Walter, 2021). Więcej trudności wystąpiło na początku pandemii, później nauczyciele radzili sobie o wiele lepiej. Jednak należy podkreślić, że na rynku niewiele jest podręczników i pomocy dydaktycznych do nauczania przedmiotów zawodowych, większość materiałów opracowują sami nauczyciele, którzy nie mają tak dużego wyboru, jak nauczyciele przedmiotów ogólnokształcących. Ponadto wiele zagadnień z zakresu kształcenia

zawodowego wymaga nieustannego aktualizowania. Wymaga to znacznie większego wysiłku dotyczącego przygotowania zajęć – treści teoretycznych, ćwiczeń i zadań dla uczniów – niż w przypadku przedmiotów ogólnokształcących, stąd być może badani nauczyciele przedmiotów zawodowych nie zauważyli większych różnic czy trudności przy nauczaniu przedmiotów informatycznych w okresie pandemii w porównaniu z okresem wcześniejszym.

Kolejne analogicznie pytanie dotyczyło przedmiotów zawodowych praktycznych. Charakterystyczne wypowiedzi przedstawiono w tabeli 2.

Podczas pandemii nauczanie przedmiotów zawodowych praktycznych było znacznie bardziej utrudnione niż w przypadku przedmiotów teoretycznych. Wynika to z braku sprzętu i narzędzi specjalistycznych, w które są wyposażone szkolne pracownie. Wyraźnie jednak widać ogromne zaangażowanie i wysiłek nauczycieli przedmiotów zawodowych i dyrektorów w zakresie przygotowania i realizacji zajęć praktycznych, a także umożliwienia uczniom, którzy mieli problemy ze sprzętem czy Internetem, uczestniczenia w takich zajęciach. Nie było też szczegółowych wytycznych władz dotyczących sposobu prowadzenia zajęć zawodowych, szczególnie w pierwszym okresie pandemii. Przy tym większość nauczycieli nie była przygotowana do organizowania i prowadzenia zajęć praktycznych, w których wykorzystuje się specjalistyczny sprzęt w formie online, a mimo tego lekcje się odbywały. Należy więc docenić ogromną pracę, jaką musieli wykonać nauczyciele praktycznych przedmiotów zawodowych, którzy najczęściej byli osamotnieni w podejmowaniu działań na rzecz zapewnienia jakości kształcenia zawodowego w okresie pandemii, tym bardziej że nawet nauczyciele wcześniejszych etapów edukacyjnych deklarowali najwięcej trudności w zdalnym nauczaniu przedmiotów praktycznych ogólnokształcących (Sobiesiak-Penszko i Pazderski, 2020), co świadczy o tym, że uczenie tych przedmiotów w trybie online jest szczególnie wymagające.

Specyfiką szkół zawodowych jest odbywanie w cyklu kształcenia praktyk zawodowych, w szczególności ciekawe jest więc czy i w jaki sposób te praktyki były realizowane podczas pandemii. W tabeli 3 znajdują się wypowiedzi badanych nauczycieli i dyrektorów na ten temat.

Dane w tabeli 3 pokazują, że szkoły różnie radziły sobie z odbywaniem praktyk zawodowych. Wytyczne MEiN (2021) umożliwiły podjęcie decyzji w tej sprawie, jednak był to ogromny problem dla dyrektorów szkół. Jednak wszyscy badani podkreślali, że szkoły poradziły sobie z tym i że realizacja praktyk zawodowych przez uczniów była zapewniona.

Badani nauczyciele i dyrektorzy byli też pytani o poziom wiedzy i umiejętności uczniów szkół zawodowych w czasie pandemii oraz, w związku z tym, o wyniki egzaminów z przygotowania zawodowego. Prawie wszyscy badani zauważyli, że poziom wiedzy i umiejętności uczniów znacznie się obniżył. W ich ocenie spowodowane to było brakiem kontaktu z nauczycielem oraz brakiem dostępu do sprzętu i specjalistycznych narzędzi wykorzystywanych w praktycznym kształceniu

zawodowym. Jednak paradoksalnie wyniki egzaminów teoretycznych i praktycznych pozostały na tym samym poziomie co przed pandemią, a w niektórych przypadkach były nawet wyższe, co może być spowodowane, jak się wydaje badanym, korzystną dla uczniów manipulacją punktami przy sprawdzaniu tych egzaminów.

Tabela 2.

Kształcenie w zakresie przedmiotów zawodowych praktycznych w okresie pandemii

	Wypowiedzi nauczycieli i dyrektorów
Jak zmieniło się kształcenie w czasie pandemii w zakresie przedmiotów zawodowych praktycznych? Jakie trudności przy tym wystąpiły?	edukacja w zakresie przedmiotów zawodowych z wykorzystaniem sprzętu informatycznego wymagała zainstalowania na osobistych komputerach dodatkowego, specjalistycznego oprogramowania lub korzystania z chmur internetowych; nauczyciel udostępniał też wiele opcji w zakresie zarządzania siecią, systemami i oprogramowaniem
	w wielu zawodach korzystano z filmów instruktażowych i tematycznych umieszczonych na Youtube i w mediach społecznościowych; w zawodach gastronomicznych, fryzjerskich oraz z branży modowej korzystano też z kamerki internetowej, uczniowie wykonywali czynności praktyczne w domu
	nauczyciele sami przygotowywali materiały, filmy, specjalistyczne ćwiczenia, a nawet platformy sieciowe jeszcze przed wytycznymi władz
	niektórzy uczniowie zgłaszali, że mają zbyt mało czasu na realizację zadań praktycznych
	trudności w prowadzeniu zajęć praktycznych wymagających specjalistycznych narzędzi i warunków kształcenia praktycznego, np. w zawodzie technik mechanik, technik usług fryzjerskich, niektóre treści musiały być przesunięte na czas powrotu do szkoły
	uczniowie zgłaszali, że chcą odbywać przedmioty praktyczne na terenie szkoły
	brak specjalistycznego sprzętu w domu do realizacji zajęć praktycznych
	pandemia wymusiła zmianę organizacji zajęć, np. planu lekcji tak, żeby na początku były przedmioty praktyczne, albo organizowano je wszystkie w jednym dniu tygodnia w szkole (jak już były wytyczne MEiN w tym zakresie), zajęcia praktyczne były prowadzone w małych grupach, zgodnie z reżimem sanitarnym
	wystąpiły problemy z dojazdem do szkoły na zajęcia praktyczne
	niektórzy uczniowie z terenów wiejskich przyjeżdżali do szkoły, ponieważ nie mieli sprzętu lub dostępu do Internetu
	uczniowie chcieli i lubili pracować zdalne, ponieważ musieli tak długo siedzieć, aż zrobili ćwiczenie, więc lepiej się nauczyli, w związku z tym byli bardziej zadowoleni
	uczniowie nagrywali cały przebieg wykonania ćwiczenia, potem nauczyciele to oglądali i oceniali

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3.

Praktyki zawodowe w czasie pandemii

W jaki sposób odbywały się praktyki zawodowe w czasie pandemii?	Wypowiedzi nauczycieli i dyrektorów
	praktyki na początku były zawieszane, potem zorganizowano je w małych grupach w różnych instytucjach, nie wszyscy uczniowie byli na nich jednocześnie
	zamieszanie z praktykami, firmy i instytucje odmawiały przyjęcia uczniów, wystąpiły trudności ze znalezieniem miejsc odbywania praktyk
	przesunięcie praktyk na późniejszy termin
	niektórzy realizowali praktyki w wakacje, byli klasyfikowani dopiero w sierpniu

Źródło: opracowanie własne.

Wypowiedzi nauczycieli i dyrektorów na temat organizacji i przebiegu egzaminów podczas pandemii COVID-19 zaprezentowano w tabeli 4.

Tabela 4.

Organizacja i przebieg egzaminów z przygotowania zawodowego

W jaki sposób zmieniła się organizacja i sposób przeprowadzania egzaminów z przygotowania zawodowego? (teoretycznego i egzaminu z kwalifikacji)	Wypowiedzi nauczycieli i dyrektorów
	małe grupy, reżim sanitarny według wytycznych MEiN, żadnych przesunięć w czasie, żadnych ułatwień w związku z pandemią
	większa liczba komisji egzaminacyjnych, większa liczba sal, uczniowie bardziej rozproszeni w szkole
	liczba uczniów przystępujących do egzaminów była taka sama
	łatwiejsza organizacja egzaminów zawodowych na terenie szkoły: nauczyciele byli dyspozycyjni, wszystkie sale były do dyspozycji – warunki były lepsze niż przed pandemią
	w niektórych szkołach uczniowie nie byli przygotowani do egzaminu, np. wychodzili od razu z egzaminu, brakowało praktycznych umiejętności

Źródło: opracowanie własne.

Podczas pandemii egzaminy z przygotowania zawodowego odbywały się w ustalonych wcześniej terminach, w reżimie sanitarnym. Nie miały zmienionej struktury ani wymagań dotyczących zakresu materiału czy progu zdawalności w związku z trudnościami w kształceniu zawodowym – w przeciwieństwie do egzaminu ośmioklasisty i egzaminu maturalnego, w których obniżono zakres wymagań edukacyjnych wynikających z podstawy programowej (MEiN, 2021). Jak napisano wcześniej, poziom wymagań dotyczących zdawalności egzaminów teo-

retycznych i praktycznych jest bardzo wysoki (wyższy niż na maturze), jednak nikt z badanych nie chciałby, żeby został on obniżony nawet w czasie czy po pandemii, ponieważ, jak mówili, nikt nie chce, żeby obsługiwał nas fachowiec, który umie coś na 30%.

Badani deklarowali też, że nie otrzymali wystarczającego wsparcia ze strony władz samorządowych czy oświatowych w zakresie szkoleń czy sprzętu (według wypowiedzi było ono śladowe), a także brakowało informacji i wytycznych. W wielu szkołach nauczyciele organizowali szkolenia wewnętrzne, np. jak zrobić quiz, test, sprawdzian itp., pomagali więc sami sobie. Najtrudniej było na początku pandemii, potem szkoły, nauczyciele i dyrektorzy radzili sobie znacznie lepiej (por. Ptaszek i in., 2020; Donocik, 2021; Pyżalski i Walter, 2021).

Badani dyrektorzy i nauczyciele zauważyli u uczniów fobię szkolną, co wiąże z nauczaniem online w czasie pandemii. Uczniowie nawet podczas nauczania stacjonarnego deklarują, że wolą zajęcia zdalne, które są dla nich wygodniejsze, bo nie muszą wychodzić z domu (por. Bieganowska-Skóra i Pankowska, 2020; Jaskulska, Jankowiak, Marciniak, Klichowski, 2021; Kolber, 2022). W wypowiedziach badanych pojawił się też dostrzegalny problem gorszych relacji uczniów z rówieśnikami, chociaż mogłoby się wydawać, że po powrocie do szkół po pandemii powinny być one lepsze. Niektórzy uczniowie lepiej funkcjonowali w nauczaniu zdalnym, tworzyli różne grupy w sieci, porozumiewali się. Byli też tacy, którzy wolą pracować samodzielnie i podczas edukacji online byli bardziej zaangażowani i wykonywali zadania o wiele lepiej niż podczas nauczania stacjonarnego.

Wypowiedzi badanych nauczycieli i dyrektorów dotyczyły też rekomendacji dotyczących kształcenia zawodowego po pandemii. Przede wszystkim uważają oni, że należy śledzić tendencje na rynku pracy, otwierać nowe specjalności i aktualizować ofertę szkół. Mówią też o trudnościach w pozyskaniu do pracy nauczycieli przedmiotów zawodowych – specjalistów (większość z nich to dawna kadra) i o permanentnym niedofinansowaniu szkolnictwa zawodowego, które potrzebuje znacznie więcej środków finansowych niż szkoły ogólnokształcące. Badani uważają, że należy organizować więcej szkoleń dla nauczycieli w zakresie nowych metod kształcenia oraz zapewnić wsparcie sprzętowe. Podczas zdalnego nauczania powstało wiele materiałów, w tym multimedialnych, które są wykorzystywane również podczas nauki stacjonarnej. Nauczyciele znacznie częściej wykorzystują zasoby internetowe, pojawiło się wiele materiałów w sieci, chociaż przeważnie są one z zakresu przedmiotów ogólnokształcących (por. Jaskulska i Jankowiak, 2020; Donocik, 2021; Pyżalski i Walter, 2021). Ukazuje się też coraz więcej materiałów internetowych dotyczących różnych przedmiotów zawodowych, np. nauczyciele robią zrzuty ekranu tego, co było na zajęciach, czy też robią filmiki, instruktaże i umieszczają je w takim miejscu sieci, żeby uczniowie mieli do nich dostęp. Generalnie wszyscy badani twierdzą, że wykorzystują o wiele więcej technologii informacyjnej niż przed pandemią. Wiele metod pracy weszło na stałe do naucza-

nia stacjonarnego, nastąpiło więc swoiste przyzwyczajenie do pracy zdalnej, zauważono jej zalety, stąd w wielu szkołach zebrania, posiedzenia i obrady odbywają się w dalszym ciągu online. Można spotykać się w małych grupach, w wygodnym czasie, łatwiej udostępniać materiały.

DYSKUSJA WYNIKÓW

Sytuacja pandemii wymusiła określenie priorytetów w obszarze funkcjonowania szkoły. Przede wszystkim skupiono się na organizacji nauczania w formie zdalnej, z wykorzystaniem odpowiedniego sprzętu i oprogramowania, natomiast mniej uwagi poświęcono relacjom rówieśniczym i relacjom z uczniami czy też wsparciu i budowaniu ich odporności. Stanowi to dokładnie odwrotny układ niż postulowana przez Pyżalskiego (2020, s. 26) trójskładnikowa piramida priorytetów edukacji zdalnej w pandemii, której fundament stanowią relacje, w następnej kolejności wsparcie społeczne uczniów, a dopiero potem jest skuteczna dydaktyka zdalna. Wyjaśnieniem takich wyborów i decyzji może być fakt, że zarówno szkoły, jak i dyrektorzy oraz nauczyciele są rozliczani przede wszystkim z rezultatów nauczania – osiągnięć edukacyjnych uczniów, klasyfikacji czy wyników egzaminów zewnętrznych.

Przeprowadzone badania dostarczyły wiedzy na temat przebiegu kształcenia zawodowego w zakresie przedmiotów teoretycznych i praktycznych, realizacji praktyk oraz egzaminów zawodowych w okresie pandemii. W ostatnim czasie przeprowadzono wiele badań w związku z kształceniem w okresie COVID-19 (m.in. Pyżalski, 2020; Ptaszek i in., 2020; Plebańska i in., 2020; Donocik, 2021; Jaskulska i in., 2021), jednak trudno znaleźć publikacje naukowe dotyczące funkcjonowania szkół zawodowych i edukacji zawodowej podczas pandemii, a badania tego typu są potrzebne, ponieważ dostarczają wiedzę umożliwiającą diagnozę problemów, deficytów i potrzeb oraz umożliwiającą opracowanie rozwiązań w tym zakresie.

Wyniki badań nauczania zdalnego w szkołach ogólnokształcących i w szkołach zawodowych, w tym te dotyczące diagnozy trudności i sposobów radzenia sobie z nimi są podobne. Wśród nich można wymienić: czasochłonność edukacji zdalnej; konieczność wielogodzinnej pracy nad przygotowaniem materiałów do lekcji przez nauczycieli; obciążenie psychiczne nauczycieli, związane z ich poczuciem dobrostanu; brak wystarczającej ilości sprzętu, które szkoły mogłyby wypożyczyć uczniom; brak dostępu do urządzeń; brak umiejętności obsługi i brak dostępu do Internetu zarówno w przypadku uczniów, jak i nauczycieli; brak warunków (sprzętu i miejsca dla nauczycieli) do realizacji zdalnego nauczania w szkole (Madalińska-Michalak, 2020; Jankowiak, 2020; Łukasik, Jagielska, Mróz, Koperna, 2020; Sobiesiak-Penszko i Pazderski, 2020). Ponadto można było zauważyć: trud-

ności w mobilizowaniu uczniów do nauki, a rodziców do współpracy w zakresie zdalnego nauczania; niesystematyczną pracę uczniów i trudności rodziców z koordynacją nauki w domu; nieradzenie sobie rodziców z długotrwałą opieką nad własnymi dziećmi; stany lękowe, występowanie depresji u dzieci (Kraśniewski, 2020; Jagielska, 2020; Romaniuk i Łukasiewicz-Wieleba, 2021; Bogacka, Hauke, Tobolska, Weltrowska, 2021; Jaskulska i in., 2021).

Wśród problemów systemowych pojawiły się: brak jasno określonych reguł organizacji zdalnego nauczania; sprzeczne informacje docierające do szkół, np. konieczność realizacji wszystkich zajęć i jednocześnie ograniczanie pracy ucznia z komputerem; brak odzewu ze strony organów prowadzących, MEiN, kuratoriów w sprawie wsparcia szkół; brak jednolitych zasad wynagradzania nauczycieli w całym kraju w zdalnym nauczaniu; coraz trudniejszą sytuację finansową szkół i pracowników oświaty; brak systemowego rozwiązania bezpieczeństwa lekcji online, brak konkretnej reakcji na problem „trollowania” lekcji; niepewność co do czasu trwania zdalnej nauki i terminów egzaminów zewnętrznych (Sobiesiak-Penszko i Pazderski, 2020).

Pandemia COVID-19 zmieniła nauczanie i funkcjonowanie szkół na każdym etapie edukacyjnym. Pojawiły się nowe wyzwania, trudności, problemy i doświadczenia. Uczniowie, nauczyciele i dyrektorzy z dnia na dzień znaleźli się w nowej rzeczywistości, w której trzeba było kontynuować edukację mimo braku sprzętu, oprogramowania, znajomości procedur i nowych metod nauczania, braku wiedzy i umiejętności w zakresie kształcenia zdalnego. Należy podkreślić, że w szkołach zawodowych wystąpiły ponadto dodatkowe problemy związane z: nauczaniem praktycznych przedmiotów zawodowych, organizacją egzaminów z kwalifikacji w zawodzie oraz realizacją obowiązkowych praktyk uczniowskich. Przeprowadzone badania pokazały, że dyrektorzy i nauczyciele szkół zawodowych dzięki swojemu zaangażowaniu, kreatywności i zaradności poradzili sobie również z tym ogromnym wyzwaniem.

WNIOSKI

Przeprowadzone badania ukazały różnice między kształceniem ogólnym i zawodowym, które wiążą się z dodatkowym wysiłkiem organizacyjnym (oprócz matur w cyklu kształcenia trzeba uwzględnić egzaminy i praktyki zawodowe); sprzętowym (dotyczącym wyposażenia szkół i pracowni dla kształcenia w zawodzie); wyspecjalizowanym przygotowaniem kadry nauczycielskiej (wykształcenie wyższe specjalistyczne, często techniczne i przygotowanie pedagogiczne, co sprawia, że coraz trudniej znaleźć nauczycieli przedmiotów zawodowych). Doświadczenie edukacji zdalnej umożliwiło diagnozę wielu deficytów szkolnej edukacji zawodowej, jednak warto zauważyć, że mimo trudności z tym związanych przyniosło też

niewątpliwe korzyści: nauczyciele coraz częściej stosują metody nauczania i sposoby pracy z wykorzystaniem nowych technologii i zasobów Internetu, co pozwoliło na zerwanie z rutyną, urozmaicenie lekcji, rozwijanie kreatywności, wiedzy i wielu umiejętności. Można więc przypuszczać, że ten sposób funkcjonowania stanie się standardem w szkolnej rzeczywistości.

Na podstawie przeprowadzonych badań, uwzględniając specyfikę kształcenia zawodowego, można sformułować następujące wnioski dotyczące podnoszenia jakości edukacji zawodowej:

1. Kształcenie zdalne wymaga dodatkowego wsparcia szkół – dyrektorów, nauczycieli i uczniów. Przede wszystkim ważne są konkretne, podawane w odpowiednim czasie informacje i wytyczne; trzeba też zadbać o zapewnienie sprzętu i organizację szkoleń.
2. Należy znaleźć i zastosować rozwiązania instytucjonalne w zakresie wyposażenia pracowni do realizacji praktycznej nauki zawodu oraz realizację praktyk i staży u pracodawców.
3. Trzeba zapewnić środki finansowe na pozyskanie nauczycieli szkół zawodowych lub zdobycie odpowiednich kwalifikacji przez nauczycieli innych przedmiotów.
4. Warto doceniać szczególnie zaangażowanych nauczycieli przedmiotów zawodowych, którzy opracowują własne materiały i ćwiczenia i z sukcesem przygotowują uczniów do zdawania egzaminów z przygotowania zawodowego.

Badania dotyczyły wybranych elementów kształcenia w szkołach zawodowych, które wyznaczają jakość i specyfikę tego procesu. Niemniej ważne są również sprawy wychowawcze i różnorodne zmiany w tym zakresie związane z pandemią, m.in. klimat szkoły, zwyczaje, charakterystyczne wydarzenia i szkolne tradycje; dlatego warto uzupełnić przeprowadzone badania o zagadnienia związane z osobistymi doświadczeniami nauczycieli i uczniów – ich dobrostanem, postrzeganiem świata i hierarchią wartości czy też znaczeniem relacji i kontaktów międzyludzkich.

Wysoka jakość kształcenia zawodowego jest ważnym interesem społecznym. Warto więc prowadzić dalsze badania tej problematyki, uwzględniając przy tym wiedzę i doświadczenie dyrektorów i nauczycieli szkół zawodowych, którzy tworzą grupę profesjonalnych specjalistów w tym zakresie.

OGRANICZENIA BADAŃ

Przeprowadzone badania są usytuowane w paradygmacie jakościowym, posiadają więc pewne wady z tym związane. Przede wszystkim nie są reprezentatywne, czyli ich wyników nie można generalizować na całą społeczność nauczycieli i dyrektorów szkół zawodowych. Można przypuszczać, że w wielu (albo we wszystkich)

szkołach zawodowych wystąpiły podobne trudności i sposoby radzenia sobie z nimi, jednak należy podkreślić, że zaprezentowane wyniki są rezultatem specyficznych doświadczeń badanych i ich indywidualnego sposobu postrzegania świata, wartości, interpretacji zdarzeń; dostarczają więc dość ograniczonej wiedzy i nie pozwalają na sformułowanie uogólnionych wniosków.

BIBLIOGRAFIA

- Bieganowska-Skóra, A., Pankowska, D. (2020). *Moje s@mpoczucie w e-szkole. Raport z badań*. Pobrane 28, kwietnia, 2022 z: <https://phavi.umcs.pl/at/attachment-s/2020/1126/112228-moje-samopoczucie-w-e-szkole-raport-z-badan.pdf>
- Bogacka, E., Hauke, J., Tobolska, A., Weltrowska, J. (2021). *Zróźnicowanie postaw społecznych uczniów i nauczycieli z województwa wielkopolskiego w czasie pandemii COVID-19*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Creswell, J.W. (2013). *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*. Wyd. UJ.
- Donocik, I. (2021). *Kształcenie na odległość w szkołach i placówkach systemu oświaty w sytuacji pandemii*. ORE.
- Gibbs, G. (2022). *Analizowanie danych jakościowych*. PWN.
- Jagielska, K. (2020). Edukacja zdalna w sytuacji pandemii w doświadczeniach uczniów szkół średnich. W N.G. Piłkuła, K. Jagielska, J.M. Łukasik (Red.), *Wyzwania dla edukacji w sytuacji pandemii COVID-19* (s. 95–117). Scriptum.
- Jankowiak, B. (2020). Dobrostan nauczycieli i nauczycielek a ich postawy wobec kształcenia na odległość w czasie pandemii COVID-19. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 219–232. <http://doi.org/10.34767/PP.2020.01.13>
- Jaskulska, S., Jankowiak, B. (2020). Jaki obraz szkoły w czasie pandemii COVID-19 wyłania się z badań nauczycieli i uczniów? Wnioski dla bliższej i dalszej przyszłości. W N.G. Piłkuła, K. Jagielska, J.M. Łukasik (Red.), *Wyzwania dla edukacji w sytuacji pandemii COVID-19* (s. 57–70). Scriptum.
- Jaskulska, S., Jankowiak, B., Marciniak, M., Klichowski, M. (2021). Edukacja zdalna w czasie pandemii COVID-19 w doświadczeniach uczniów i uczennic: ocena relacji szkolnych i jej uwarunkowania. *Wychowanie w Rodzinie*, XXV, 133–146. <http://doi.org/10.34616/wwr.2021.1.133.146>
- Kolber, M. (2022). Wyuczona bezradność młodzieży w czasie nauczania zdalnego w pandemii COVID-19. Raport z badań. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 41(1), 41–52. <http://doi.org/10.17951/lrp.2022.41.1.41-52>
- Kraśniewski, A. (2020). O jakości kształcenia w czasach COVID-19: Stare odpowiedzi na nowe pytania? W J. Lubacz (Red.), *Nauczanie po pandemii. Nowe pytania czy nowe odpowiedzi na stare pytania?* (s. 39–50). Instytut Problemów Współczesnej Cywilizacji im. Marka Dietricha.
- Kvale, S. (2012). *Prowadzenie wywiadów*. PWN.

- Łukasik, J.M., Jagielska, K., Mróz, A., Koperna, P. (2020). Młodzi nauczyciele o edukacji zdalnej w czasie COVID-19. W N.G. Pikuła, K. Jagielska, J.M. Łukasik (Red.), *Wyzwania dla edukacji w sytuacji pandemii COVID-19* (s. 31–56). Scriptum.
- Madalińska-Michalak, J. (2020). Nauczanie zdalne i edukacja nauczyciela – wyzwania. W N.G. Pikuła, K. Jagielska, J.M. Łukasik (Red.), *Wyzwania dla edukacji w sytuacji pandemii COVID-19* (s. 13–29). Scriptum.
- MEiN (2021). *Raport Ministra Edukacji i Nauki. Zapewnienie funkcjonowania jednostek systemu oświaty w okresie epidemii COVID-19*. Pobrane 2, maja, 2022 z: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/raport-ministra-edukacji-narodowej-na-temat-funkcjonowania-szkol-i-placowek-oswiatowych-w-okresie-covid-19>
- Nowak, J. (2019). Nowa reforma oświaty – szansa czy zagrożenie dla rozwoju szkolnictwa zawodowego? *Szkoła – Zawód – Praca*, 17, 26–40. <http://doi.org/10.34767/SZP.2019.01.02>
- Plebańska, M., Szyller, A., Sieńczewska, M. (2020). *Edukacja zdalna w czasach COVID-19*. Wydział Pedagogiczny UW.
- Ptaszek, G., Stunża, G.D., Pyżalski, J., Dębski, M., Bigaj, M. (2020). *Edukacja zdalna: co stało się z uczniami, ich rodzicami i nauczycielami?* GWP.
- Pyżalski, J. (2020). Co jest obecnie ważne, a co mniej w działaniach szkół i nauczycieli? W J. Pyżalski (Red.), *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele* (s. 25–27). EduAkcja.
- Pyżalski, J., Walter, N. (2021). *Edukacja zdalna w czasie pandemii COVID-19 w Polsce – mapa głównych szans i zagrożeń*. Operon.
- Romaniuk, M.W., Łukasiewicz-Wieleba, J. (2021). *Zdalna edukacja kryzysowa w APS w okresie pandemii COVID-19. Z perspektywy rocznych doświadczeń*. APS.
- Rusinek, B. (2018). Kształcenie zawodowe wczoraj i dziś. *Kwartalnik Edukacyjny*, 2(93), 3–15.
- Sobiesiak-Penszko, P., Pazderski, F. (2020). *Dyrektorzy do zadań specjalnych – edukacja zdalna w czasach izolacji*. Pobrane 28, kwietnia, 2022 z: https://lekcjaenter.pl/uploads/RAPORT_Dyrektorzy%20do%20zadan%CC%81%20specjalnych.pdf
- Szlosek, F. (2015). *Tożsamość pedagogiki pracy w kontekście przemian systemowych*. APS.
- Szlosek, F. (2017). Kształcenie zawodowe w Polsce u progu kolejnych zmian systemowych. W C. Plewka (Red.), *Wybrane aspekty dotyczące człowieka współczesnej cywilizacji* (s. 247–260). Wyd. Uczelniane Politechniki Koszalińskiej

VOCATIONAL EDUCATION IN THE COVID-19 PANDEMIC: ISSUES AND RECOMMENDATION

Introduction: The COVID-19 pandemic has changed the teaching and functioning of schools at every stage of education. New challenges, difficulties, problems and experiences have appeared, which particularly affected vocational schools due to the way practical training could be implemented.

Research Aim: The purpose of the study was to show how vocational schools, headmasters, and

vocational teachers coped with their tasks during the COVID-19 pandemic and how the quality of vocational education changed.

Method: Qualitative strategy – factual interview with elements of conceptual interview. Results: The research revealed the complications experienced by headmasters and teachers in teaching theoretical and practical vocational subjects, organizing internships and vocational exams, as well as their ways of coping with difficulties.

Conclusion: Remote education in vocational schools requires both financial and systemic support; in particular, the availability of right hardware and software, training, funds to recruit educators teaching vocational subjects, as well as cooperation with employers as integral part of vocational education.

Keywords: vocational training, vocational schools, vocational education, COVID-19 pandemic, education quality.